

Omkring stændermødet i Odense i februar 1657

En spionrapports vidneværði

Af E. Ladewig Petersen

Virkningerne af 1600-tallets krigsførelse – under og efter trediveårskrigen – er åbenbart andre og langt alvorligere end effekterne af f. eks. den nordiske syvårskrig 1563–70 og endnu af Kalmarkrigen 1611–13, der i en vis udstrækning endnu havde haft karakter af *razzia*'er ledsaget af plyndring og ødelæggelse af grænseprovinserne mellem Danmark og Sverige; ødelæggelserne havde netop *razziapræg*, men genopbygningsarbejdet synes også at være blevet relativt hurtigt gennemført.¹⁾ Den svenske krigsførelse under trediveårskrigen og Karl Gustavs krige havde derimod internationalt format, og den måtte i vid udstrækning – efter Wallensteins mønster – baseres på selvfinansiering; krigen skulle, som det hed, gerne kunne „føde sig selv“. Hærenes indkvartering, proviantering og aflønning skulle dækkes ved kontributioner af de besatte områder.²⁾ Der bestod væsentlige nuancer i de svenske krigsførelsesprincipper, afhængigt bl. a. af, hvor vidt de besatte områder indgik i regeringens eller hærledelsens strategiske planer, direkte erobningsplaner – og produktionsapparatet altså skulle bevares intakt – eller om krigsskuepladsen blot var fjendtligt territorium, hvis ressourcer med politisk og militær fordel kunne udbyttes. Men selv om trediveårskrigens virkninger bagom eftertidens mytedannelse har været meget ulige,³⁾ og selv om Karl X Gustav i hvert fald ved det fornyede angreb på Danmark i august 1658 bevidst sigtede mod erobring af landet,⁴⁾ kan krigsførelsens katastrofale virkninger ikke drages i tvivl.

I sin store og vægtige disputats om Fyens vilkår under Karl Gustav-krigene har lektor, dr. Aage Fasmer Blomberg naturligvis

lagt hovedvægten på skildringen af det fynske samfunds totale ødelæggelse.⁵⁾ Bogen har med rette vakt opsigt; den er nemlig ikke blot den første systematiske, videnskabelige undersøgelse af en dansk regions vilkår under de ulykkelige krige ved midten af 1600-tallet, men den har ved sin usædvanligt udførlige dokumentation tillige godtgjort, hvorledes krigsødelæggelser, systematiske udskrivninger af kontributioner eller vilkårlige overgreb nedbrød produktionsapparatet, efterlod befolkningen i dyster armod og vel også fik dybtgående psykologiske virkninger. Landet befandt sig ganske vist allerede forud for 1657 i befolkningsmæssig og økonomisk tilbagegang, men krigen 1657–60 efterlod landet i en katastrofetilstand som aldrig før; og ikke mindre skæbnesvanger blev krigenes følger, fordi den unge enevældes politiske og fiskale doktriner og dens enestående mangel på forståelse for befolkningens trængsler i virkeligheden synes at have sinket genopbygningsarbejdet væsentligt.⁶⁾

Under alle omstændigheder består der givetvis en intim sammenhæng mellem den politiske beslutningsproces, det militære begivenhedsforløb og krigenes materielle effekter. Dr. Blomberg har da også defineret sin opgave som en beskrivelse af „vilkårene på Fyn indenfor *politisk historiske rammer* under krigen mod Sverige 1657–60, den nærmest kaotiske situation forud for og under krigen og samfundets tilstand, da freden vendte tilbage.“⁷⁾ Problemstillingen rummer for sammenhængen det principielt væsentlige, at den understreger, at Fyns materielle vilkår under og efter krigen anskues i nøje tilknytning til eller endda som effekt af det politiske og militære begivenhedsforløb, en tese, der måske nok har fået en lidt for entydig og traditionel udformning, men som dog repræsenterer et væsentligt træk i dr. Blombergs grundsynspunkt. De politisk-historiske rammer har endelig været nødvendige, for at dr. Blomberg i sit egentlige undersøgelsesfelt har kunnet skaffe sig mulighed for at distancere sig fra forældede synspunkter og vurderinger. Men også denne politiske problematik indeholder stadig stof til diskussion.

I sin grundlæggende fremstilling fra 1894 tolkede nemlig J. A. Fridericia meget ensidigt krigen som 'letsindig' angrebskrig og placerede ansvaret hos Frederik III og hans nærmeste rådgivere, der ønskede revanche for Brømsebrofredens tab og ydmygelser, og hos rigsrådet, der passivt lod sig drive ud i et foretagende, hvis håbløshed og konsekvenser det havde indset.⁸⁾ Dr. Blomberg tilslutter sig derimod på afgørende punkter C. O. Bøggild-Andersens og – måske mest udpræget – Halvdan Kohts omvurdering, selv om hans synspunkter næppe heller er helt uden indflydelse af moderne svensk forskning.⁹⁾ Allerede Bøggild-Andersen betonedede regeringskredsens frygt for konsekvenserne for landet af den svenske krigspolitik, og endnu stærkere har Koht i 1960 understreget krigen karakter af selvforsvar for monarkiets position og integritet; kampen gjaldt ikke blot Sveriges truende beherskelse af Østersøområdet, men landets elementære beståen.¹⁰⁾ På den anden side har dr. Blomberg dog – ligesom Koht – fastholdt så meget af Fridericia's tolkning, at generhvervelsen af den internationale magtposition, der var gået tabt i 1640'erne, stadig tillægges en væsentlig betydning,¹¹⁾ et statsræson-synspunkt, der formentlig er velmotiveret. Som helhed fremgår krigen karakter af selvforsvar meget klart af regeringens adfærd, men den udnyttes også af den samtidige propaganda, både i den officielle propaganda og f. eks. i rigsråd Gunde Rosenkrans' pamflet, som forf. lige strejfer.¹²⁾ Konsekvensen af omvurderingen er den, at dr. Blomberg må lægge et måske lidt ensidigt ansvar for det meget mangelfulde forsvarsberedskab på rigsrådets sparepolitik i den foregående periode, men i modsætning til Koht, der energisk har fastholdt berettigelsen af efterkrigstidens hårde kritik af adelen for at have svigtet i nødens stund, har han rehabiliteret adskillige af de adelige, som har været under anklage, i kraft af sine indgående og konkrete studier.

Medens Fridericia mente at kunne fastslå, at den danske regering var sig sine krigerske hensigter bevidst allerede, da den ved årsskiftet 1656/57 indkaldte stændermødet i Odense,¹³⁾ står det

ikke helt klart, hvorledes dr. Blomberg daterer beslutningen om krigen. Derimod taler alle omstændigheder for, at han har ret i, at den afgørende vending i Danmarks forhold til Sverige indtraf, da Karl Gustav i 1655 angreb Preussen og Danzig, og at en væsentlig årsag til tilspidsningen af situationen lå i Nederlandenes voldsomme – og kommercielt betingede – reaktion overfor den svenske blokade af Danzig, der stadig var Østersøens vigtigste korneksporthavn. Overfor dr. Blombergs meget generelle betoning af vægten af Nederlandenes handel på Danzig kan der dog nok være grund til at fremhæve, at den akutte fare for prisstigninger på den internationale kornbørs i Amsterdam og risiko for handelskaos åbenbart har været meget afgørende incitamenter for Nederlandenes stillingtagen, trods den åbenlyse splittelse i generalstaterne. Allerede Gustav II Adolfs handelsrestriktioner og prohibitive toldkrav i Østersøområdet (og specielt Preussen) i 1620'erne og 1630'erne havde udløst voldsomme, internationale prisstigninger og temperamentsfulde reaktioner i Amsterdam,¹⁴⁾ og det synes at fremgå af den nederlandske rådspensionær (regent) Jan de Witts korrespondance, at man i Amsterdam i 1655–56 har frygtet en gentagelse af denne situation.

At man i Danmark reagerede voldsomt – efter den svenske resident, Magnus Dureels mening, hysterisk – ved det svenske angreb på Preussen er indlysende.¹⁵⁾ Der kunne hertil nok anføres indenrigske grunde. Landet havde efter en række misvækstår 1649–52 haft middelhøst, men på grund af internationale prisfald kun opnået slette priser;¹⁶⁾ 1656 steg priserne noget, og det er, som Dureel antyder, muligt, at den stærke reaktion i København overfor Danzigs blokade beror på, at regeringen har haft hjemmemarkedets priser og forsyninger med brødkorn i tankerne; men formodentlig har også den kritiske, politiske og militære situation spillet en rolle, selv om der først efter krigsudbruddet blev udstedt eksportforbud.

Langt væsentligere – og helt i tråd med omfortolkningen af krigsudbruddet – er dog spørgsmålet om magtbalancen i Østersø-

området. Det er naturligvis rigtigt, at den danske regering allerede ved Brømsebrofreden definitivt havde måttet renoncere på det *danske Østersøherredømme, dominium maris Baltici*, og at landet var blevet reduceret til en tredjerangsmagt, som end ikke blev repræsenteret ved den westfalske fredskongres.¹⁷⁾ Men det fremgår både af rigsrådets interne forhandlinger og af regeringens drøftelser – i en atmosfære af dyb, gensidig mistillid – med Magnus Dureel i vinteren 1656/57, at den danske regering stadig lagde helt afgørende vægt på, at Karl X Gustavs erobringsprojekter hinsides Østersøen truede med helt at forskyde magtbalancen i dette område til hans fordel. Fra dansk side gjorde man opmærksom på, at der bestod en nøje sammenhæng mellem beherskelsen af Østersøen og 'Vestersøen', og man fastholdt konsekvent, at Østersødominiet nu tilkom Sverige og Danmark i fællesskab.¹⁸⁾ I forhold hertil spillede spørgsmålene om restitution af Bremen stift og revision af Brømsebrotraktaten en underordnet rolle; i sin kerne gælder de danske overvejelser monarkiets politiske eksistens og placering som Østersømagt ved siden af, men ikke i skyggen af Sverige. Under denne synsvinkel træder der trods det tilsyneladende kaos – som Fridericia hæftede sig ved – en vis planmæssighed frem i den danske regerings allianceforhandlinger med Sverige, Nederlandene og andre magter i efterårs- og vintermånederne 1656–57.

Allianceforhandlingerne i København med den nederlandske gesandt, Konrad van Beuningen førte givetvis den danske regering længere ud, end isen kunne bære. Kongen tillod i august 1656 den hollandske flåde at passere Øresund med kurs mod Preussen, og regeringen indgik samme måned i tillid til Nederlandenes absolutte modsætningsforhold i denne sag til Karl Gustav en traktat med disse om dansk flådestøtte til den nederlandske flådes operationer ved Danzig.¹⁹⁾ Elbingforliget mellem Karl Gustav og Nederlandene 1. september synes da også at være kommet som en meget ubehagelig overraskelse i København, og med fuld ret, thi den isolerede og blottede – om den blev ratificeret

i Haag – nemlig ikke blot landet totalt, men tvang også regeringen – kongen og rådet – til allianceforhandlinger til andre sider (Østrig og Rusland) i vinteren 1656/57, og isolationen har formentlig tillige i sig selv medvirket til at udløse den mekanisme – om man vil: panik – der forcerede krigen, stadig dog i regeringens øjne i selvforsvarsøjemed.

Hele dette komplicerede forløb gør krav på en lidt mere indgående analyse af Odensemødets placering i beslutningsprocessen og af dets kildegrundlag. Rigsrådets rådvildhed i efteråret 1656 ved landets faretruende blottelse overfor Sverige efter Nederlandenes frafald fremgår klart af, at rigsråd Christen Skeels tilfredshed over den nederlandske flåde-’assistenz’ til bevarelse af Østersøens frihed efter Elbing-aftalerne afløses af panik og irritation over hans rådskollegeres ubeslutsomhed.²⁰⁾ Odensemødet i februar 1657 er da snarere en konsekvens af rådets beslutning i december om alvorlige forsvarsforberedelser end af dets anbefaling ved samme lejlighed af realistiske, eventuelt alternative allianceforhandlinger.²¹⁾ Rådets beslutning markerer egentlig et ganske radikalt brud med mange års forsvarspolitisk tilbageholdenhed, men under pres af faren, som rådet må have vurderet som akut. Troppehvervningerne blev påbegyndt i januar 1657,²²⁾ men hverken Christoffer Sehesteds forhandlinger i Wien eller rigshofmester Joachim Gersdorffs udfordrende udtalelser til den spanske gesandt, Bernardino Rebolledo og den nederlandske gesandt, Konrad van Beuningen kan med sikkerhed taget til indtægt for, at inderkredsen omkring kongen havde truffet sin beslutning.²³⁾

For rådet gav stændermødet derimod på én gang den bredest mulige dækning af forsvarsprogrammet og – i kraft af det store apparat og den publicity, der omgav mødet – mulighed for demonstration udadtil af landets forsvarsvilje. Tilbage står dog stadig et usikkerhedsmoment af væsentlige dimensioner. Rådet havde indrømmet Frederik III nødvendigheden af en magtdemonstration for – som Skeel noterede – at bringe Sverige til „billighed oc raison“. En mobiliseret hær kunne imidlertid som Skeel også

bemærker blot ikke anvendes defensivt og forsørges af landets ressourcer; den måtte „føde sig selv“ på fjendtligt territorium. Rigsrådet diskuterede allerede i december de strategiske alternativer, men foretrak at udskyde afgørelsen til forårsmånederne. Den politiske situation krævede altså demonstration af militær styrke, men oprustningen indeholdt i sig selv en militær dynamik; rigsrådet indså dilemmaet, men veg tilbage fra den afgørende beslutning.

Kildemæssigt er Odensemødet desværre ikke altfor dækkende belyst; takket være dr. Blombergs fortrinlige undersøgelser kender vi nu dets ydre apparat, hvorimod der stadig består dunkle punkter i forhandlingsforløbet.²⁴⁾ Dr. Blombergs fremstilling hviler – uden nærmere kritisk begrundelse – på en spionrapport fra den danske student Jacob Hasebert til Magnus Dureel; selv referatet af kansler Christen Thomesen Sehesteds åbningstale hviler på denne rapport, skønt vi også kender kanslerens eget manuskript til talen.²⁵⁾ Hasebert hævder, at kansleren foredrog sin tale uden manuskript, og at han selv reproducerer den „verbum de verbo“, fra ord til andet efter hukommelsen, men korrigeret og suppleret ved samtaler med andre tilstedeværende. Der er næppe noget usandsynligt i, at odenseaneren Hasebert selv kan have overværet mødet eller i, at han uden at vække opsigt kunne kontrollere sit referat; han tilhørte jo selv byens købmandsaristokrati.²⁶⁾ Under forudsætning af, at den ellers så samvittighedsfulde og omstændelige kansler har talt uden manuskript, vil Haseberts ganske intelligente rapport da blive et værdifuldt førstehåndsreferat med selvstændig kildeværdi, og dets funktion af betalingsarbejde kunne styrke tilliden til dets vidneværdi.

En sammenligning med Sehesteds manuskript – eller koncept, som historikeren Jacob Langebek måske mere præcist kalder det – røber ingen materielle uoverensstemmelser,²⁷⁾ men nok en psykologisk forklarlig tilbøjelighed hos Hasebert til at trække talens pointer hårdere op end de virkelig var (en art 'Hineinlesung'), specielt hvad angår dens mulige forhold til Sveriges interesser.

Spionens betoning af, at de „angrænsende naboer i Polen og Tyskland“ er så ilde stedte, at de kan kapitulere med døgnns varsel, og at „de“ – utvivlsomt svenskerne²⁸⁾ – ligeledes med døgnns varsel kan „udrette, hvad dennem lyster“, hører til denne kategori. Det samme gælder den lidt maliciøse bemærkning om, at „vi“ – Danmark – kunne frygte, at „en hob fattige og sultne soldater ved en hastig overrumpling, ligesom det skete udi den sidste fejde – dvs. Torstenssons angreb 1643 – uformodentlig skulle bortføre disse landes fedme, folk og gods.“ Endelig kan man bemærke sig Haseberts tilbøjelighed til at stramme konceptets betoning af kongens initiativ og fortrydelse over, at den finansielle situation ikke har tilladt ham den krig, som undrende 'naboer og potentater' forlængst havde ventet af ham, hvor konceptet egentlig kun angår vanskelighederne ved at finansiere forsvarsberedskabet.

Pointerne har en noget anden udformning i Sehesteds koncept, der udtrykkeligt bygger på, at den truende ydre situation kræver oprustning, netop fordi „freden måtte for os blive farligere end krigen“. Formuleringen dækker formentlig meget vel regeringens motiver, men den har tillige en mere provokerende form end den ydre situation og den opmærksomhed, der omgav mødet,²⁹⁾ kunne berettige til. Om ordene er faldet således, ved vi ikke, men sandsynligheden kan tale for, at det her er forsvarligt at slutte *e silentio* af Haseberts tavshed, at kansleren har fraveget dette hovedtema i sit koncept netop for at forebygge den provokation, som næppe ville være undgået Haseberts opmærksomhed.³⁰⁾ Omstændighederne kan i så fald berettige os til at give hans referat fortrinsret fremfor Sehesteds koncept, men afvigelserne lader tillige formode, at regeringen har dækket sine egentlige synspunkter og dog sørget for at markere sin forsvarsvilje overfor et angreb.

Ligeså væsentligt er det, at vi heller ikke kender den kgl. proposition 23. februar, dvs. regeringens skatteprogram, som Hasebert heller ikke har nået at få med i sit referat skønt han bedyrer Dureel om sin tjenstvillighed. Det eneste holdepunkt synes at

foreligge i en 28-punkts optegnelse i Christen Skeels dagbog under samme dato, et notat, der rummer mange konkrete forhandlingsobjekter, på visse punkter også anvisninger eller forslag om de reelle skattesatser. Optegnelsen gælder fremdeles både den forestående beskatning, men også bevillingernes anvendelse, varigere kontributioner, befæstningsarbejder, oprettelse af magasiner, regler om rigsrådskontrol med oppebørslerne osv. Mest bemærkelsesværdigt er det nok, at Christen Skeel noterer, at lensmændene på grundlag af adelens jordebøger skal udarbejde alment 'designationer' (matrikler), utvivlsomt som grundlag for fordelingen af indkvarteringerne; til gengæld lyder de følgende punkter ganske lakonisk „lighed mellem adelen“, „lighed med de andre stænder“ og „lighed med Holsten“.31) Konfrontation med de endelige bevillinger lader formode, at skatterne er gået nogenlunde smertefrit igennem.32)

De øvrige programpunkter i Christen Skeels notater kan vi derimod ikke forvente at genfinde i skattebrevene, men de indeholder på den anden side dog politisk sprængstof, hvad angår forholdet mellem stænderne og rigsrådets (og ikke landekommissærernes eller krigskommissærernes) kontrol med oppebørsler og udbetalinger. Den samlede vurdering af både Christen Skeels memorial og Sehesteds tale må dog – som dr. Blomberg også betoner – munde ud i, at der ikke blot er tale om en kraftanstrengelse i sidste øjeblik for at afbøde mange års forsømmelser, men også om et alvorligt og ganske langsigtet oprustningsprogram ved opbygning af befæstninger, magasiner og indkvarteringsmatrikler. At matrikuleringen af kronens og adelens gods som basis for den militære byrdefordeling først blev gennemført i november 1657, da det allerede var for sent, og senere muligvis blev spillet besættelsesmagten i hænde, er en anden sag.

Dureels spion vurderer derimod lidt anderledes, bl. a. formentlig fordi han jo blev betalt for at varetage svenske interesser. Han fremhæver nok stændernes vilje til – omend, som han antyder, under pression – at bevilge kontributioner under forudsæt-

ning af, at de forblev éngangsforeteelser, og at stænderne bagefter sikredes mod erhvervsrestriktioner (udførselsforbud og told). På den anden side røber Haseberts vurdering også stor usikkerhed ved at anføre, at han ikke kan afgøre, „om det gælder Sveriges rige eller Hamburg eller Bremen eller,³²⁾ ligesom tilforn er meddelt, *pro defensione*“. Haseberts specielle opgave og hans problemstilling har åbenbart sat ham ud af stand til at sondre mellem stændernes bevillingsanliggender og den interne, politiske og strategiske beslutningsproces. Han har naturligvis ikke haft direkte adgang til interne informationer, og trods hæderlige anstrengelser har han givetvis heller ikke haft mulighed for at aflæse politiske eller militære hensigter af forsvarsprogrammet og bevillingerne. Han har – formentlig instrueret af Dureel – taget regeringens aggressive hensigter for givne og har samlet sin opmærksomhed om de strategiske alternativer, den danske regering rådede over, direkte offensiv mod Karl Gustav i Nordtyskland eller angreb på Hamburg og Bremen, der ville sikre de danske styrker baser og udenrigske provianteringsressourcer og samtidig skåne monarkiet fra svensk invasion.

At man fra svensk side har været på det rene med disse alternativer, formentlig bl. a. beroende på forlydende fra Odense, er givet; Dureel fulgte vagtsomt kongens færden og specielt hans hastige rejse til hertugdømmerne efter Odensemødet; og han gjorde sit bedste for at sabotere de danske indkøb af krigsfornødenheder i Hamburg, selvom han 28. februar stadig mente, at en dansk-svensk-nederlandsk aftale om Sveriges rømning af Preussen kunne afværge krigen.³³⁾ Disse overvejelser er vigtige for sammenhængen, men ligeså afgørende er det, om den danske regering selv på dette tidspunkt har truffet politisk beslutning om krigen og overvejet de strategiske alternativer, der naturligvis i givet fald tillige medfører, at kravene om restitution af bispedømmerne Bremen og Verden, hvor Frederik III havde været ærkebisp indtil deres afståelse til Sverige 1645, får videre perspektiver end kongens personlige ambitioner. Vi kender blot ikke sådanne

overvejelser i autentisk form, hvorimod der foreligger flere senere vidnesbyrd af en vis – omend også noget tvivlsom – værdi.

For det første hævder nemlig Gunde Rosenkrans kort efter krigsudbruddet, at den overhængende fare for svensk overfald foranledigede, at „K.mt . . . samt rigens stender . . . i det høyanseenlige mode til Ottensee sluttede oc sambycckte at ryste sig til aabenbare krjg oc feyde mod deris falske oc utroe fiende.“³⁴) Hos dr. Blomberg passerer denne udlægning desværre uden kommentar; at Rosenkrans' fremstilling er groft tendentiøs er indlysende, men han opnår netop sin effekt ved at sammenkæde de finansielle og politiske beslutninger for at stimulere sine landsmænds offervilje; tilbage bliver kun hans påstand om, at den definitive beslutning blev truffet under mødet i Odense. For det andet hævder den danske resident i Stockholm (og i Karl Gustavs lejr), Ove Juel ligeledes senere, at beslutningen om krigen blev truffet i Odense, men forbinder afgørelsen med strategiske ræsonnementer. Med sit førstehånds kendskab „demonstrerede (han for kongen) . . . den svenske armés tilstand i Preussen, som på de tider var helt ringe og slet“. Juel hævder at have forsikret kongen om, at Karl Gustav, såsnart han havde sikret sine positioner i Pommern, ville marchere mod Holsten, omend med forholdsvis små styrker; Juel havde derfor anbefalet at slå ham i Pommern, inden han nåede monarkiets grænser, hvorimod gesandten udtrykkeligt havde taget afstand fra en dansk besættelse af Bremen.³⁵) Endelig finder vi lignende betragtninger hos Ditlev Ahlefeld, som hævder at have frarådet krig, og som betragtede rigsmarsk Anders Bille som militært inkompetent og personlig naragtig. Da Karl Gustav – i Ahlefelds fremstilling til rigsmarskens overraskelse – passerede Bremen undervejs mod den jydsk halvø, havde Ahlefeld anbefalet et frontalangreb mellem Hamburg og Lübeck, hvor man desuden havde fordelene ved at have provianteringsområder i ryggen.³⁶)

Om Juels og Ahlefelds påstande, som dr. Blomberg accepterer, kan holde for en nærmere prøvelse, får stå hen.³⁷) Sikkert er det

kun, at deres vurderinger bærer spor af bagklogskab, og at deres fremstillinger er tendentiøse ved at distancere sig fra Anders Billes strategiske planer, der netop tog sigte på hurtig besættelse af Bremen, og som bekendt blev genstand for politisk kritik efter den militære katastrofe.³⁹⁾ Det er måske også lidt tvivlsomt, om Juel og Ahlefeldt i Odense har deltaget på nærmeste hold i den politiske og strategiske planlægning, men vi kan dog bemærke, at også Haseberts samtidige meddelelse om, at rygter om Karl Gustavs opbrud fra Preussen under Odensemødet skulle have kommet Anders Bille meget ilde.⁴⁰⁾ Selvom disse kilder ikke umiddelbart gør det muligt at nå frem til en afklaring, er det ikke destomindre muligt eller sandsynligt, at Juel i princippet har ret i sin påstand. Beslutningen om militære bevillinger og troppestyrkernes opstilling kræver ikke, at afgørelsen er truffet i Odense, men nødvendiggør efter sagens natur strategiske overvejelser af offensiv karakter. Disse ræsonnementer ændrer næppe berettigelsen af at opfatte krigen som præventiv eller som en kraftanstrengelse for at opretholde magtbalancen i Østersøområdet, men de røber nødvendigheden af, at krigsfinansieringsproblemet og den militære og strategiske tvang, som oprustningen pålagde regeringen, inddrages i undersøgelsen af beslutningsprocessen jævnsides med de traditionelt historiske momenter.

Under alle omstændigheder forekommer det rimeligt, at dr. Blomberg har ret i at betone de præventive og sikkerhedspolitiske motiver i krigsovervejelserne i den danske regeringskreds.⁴¹⁾ På den anden side kan det også nok være formålstjenligt at sondre noget skarper mellem Odensemødets defensive og langsigtede forsvarsprogram, som rådet – med undtagelse af bl. a. den helt defaitistiske Jørgen Brahe⁴²⁾ – tilsluttede sig og de interne, politiske og strategiske overvejelser, da situationen noget forhastet drev regeringen ud i krigen, det dilemma, der også synes at have forvirret Hasebert og Dureel. Fremdeles kunne der også have været grund til at hæfte sig klarere ved den indrepolitiske problematik i kompetancefordelingen mellem civile og militære instanser i den foreslåede forsvarsfinansiering og ved stændernes indbyrdes byrde-

fordeling.⁴³) Og endelig forudsætter denne omvurdering vel tillige en vis revision af beslutningsprocessen i Sverige, hvor Karl Gustav allerede i sommeren 1656 synes at have truffet principbeslutning om et angreb på Danmark, en beslutning, der om vi tør fæste lid til Gunde Rosenkrans' ord, allerede samtidig var tilflydt den danske regering fra en polsk renegat via Ove Juel.⁴⁴)

I hvert fald havde Karl Gustav truffet sit valg allerede, inden den danske trompeter Christian Wiborg 5. juni 1657 overbragte fejdebrevet i Halmstad.⁴⁵) De danske krigsforberedelser var på dette tidspunkt endnu meget langt fra fuldført;⁴⁶) det fører os direkte ind i de emner, der har været dr. Blombergs hovedanliggende, beskrivelsen af det fynske samfunds ødelæggelse, og som også diskussionen ved det mundtlige disputatsforsvar naturligvis helt overvejende samlede sig om.⁴⁷ De foregående kommentarer, der på én gang har taget deres emne i en central episode under forspillet til krigen, og som på samme tid har karakter af digression, synes dog at føre til flere konklusioner.

For det første, at beslutningsprocessen i den danske regeringskreds ikke blot har været langt mere kompliceret – og tilsvarende mindre hasarderet – end Fridericia antog for meget nært firs år siden. Fridericia var i for høj grad tilbøjelig til at slutte direkte og noget unuanceret fra regeringens oprustningsprogram til dens aggressive hensigter og til krigens uundgåelighed; og ved at skyde de dansk-svenske allianceforhandlinger i vinteren 1656/57 i baggrunden fortøner de sikkerhedspolitiske og balancepolitiske elementer i den danske regerings holdning sig i hans fremstilling altfor stærkt til fordel for revancheplaner og 'satisfaktionskrav'. Det vil under disse omstændigheder være ubestrideligt nødvendigt at underkaste beslutningsprocessen fornyet, kritisk undersøgelse og vurdering efter moderne principper. Dr. Blombergs fremstilling har med udgangspunkt i Halvdan Kohts fordomsfri omvurdering – som utvivlsomt bl. a. har været betinget af erfaringer fra vor egen tid⁴⁸) – kunnet levere betydningsfulde incitamenter til dette forestående arbejde.

For det andet må der drages meget skarpe skel, hvad angår kildematerialets beskaffenhed og vidneværdi. Det danske akt- og brevmateriale er beklageligvis overmåde fåmælt om den interne beslutningsproces i regeringen. Omstændighederne synes at lade formode, at den danske propaganda efter krigsudbruddet har vidst at udnytte dette moment af selvforsvar, naturligvis ensidigt i propagandaøjemed og med tendentiøs tilrettelæggelse. Både det danske manifest, som muligvis er affattet af kongens holstenske kansler Dietrich Reinkingk, og Gunde Rosenkrans hæfter sig meget stærkt ved Karl X Gustavs krænkelser af magtbalancen i Østersøområdet. Men det lykkedes åbenbart kun i begrænset omfang at styre den internationale debat ind i disse baner; den svenske modpropaganda fremhævede nemlig med stor styrke urimelighederne og smålighederne i de danske revancheplaner, satisfaktionskrav for brud på Brømsebroaftalerne og toldtrakasserierne i Øresund;⁴⁹⁾ i den samtidige historieskrivning optræder disse momenter da også som de egentlige grunde til det danske fredsbrud.

Såvel denne propaganda som de danske eller fremmedsprogede nyhedspamfletter, der udgik efter den fejlslagne svenske storm på København i februar 1659 og efter den danske sejr ved Nyborg i november samme år, nåede vidt omkring.⁵⁰⁾ De bidrog til at forme ikke blot den almene opinion, men også – på højere niveau, hvor vi kan operere med en art élitepåvirkning – at øve indflydelse på den politiske beslutningsproces og samtidens historieskrivning. Under alle omstændigheder kunne denne propaganda nok med fordel underkastes en nøjere prøvelse.⁵¹⁾ Vigtigt fra vort synspunkt er det dog, at den tolkning af begivenhedsforløbet, som krigsmanifesterne havde været med til at forme, meget tidligt – men stadig dog sekundært – krydses af andre tendenser. Specielt synes den tyske samtidshistoriker og statsteoretiker Samuel von Pufendorff, der i 1680'erne påtog sig at levere en fremstilling af Karl X Gustavs bedrifter, at have øvet en væsentlig indflydelse på traditionens udformning i dens anden fase.⁵²⁾

Pufendorff skyder stadig i væsentlig udstrækning de domine-

rende politiske spørgsmål omkring krigsudbruddet 1657 – magtbalancen i Østersøen og sikkerhedspolitikken – i baggrunden til fordel for de danske revancheplaner og satisfaktionskrav, som i hans pen ligeledes fremtræder som helt urimelige, bl. a. fordi Danmark allerede forlængst havde accepteret og affundet sig med det svenske Østersøimperiums berettigelse. Den politiske beslutningsproces på svensk side lægges helt i hænderne på Karl Gustav; kongen er fuldt på det rene med den danske regerings aggressive hensigter, som manifesteres i mobiliseringen, men han vil afvente den danske krigserklæring for at fredsbruddet kan fremtræde åbenlyst for den undrende omverden og for at kunne høste de politiske og alliance-mæssige fordele; men inderst inde ønsker kongen intet mere end et godt forhold til sin nabo. Den danske regerings beslutning om krigen henlægger Pufendorff åbenbart til Odensemødet i februar 1657, hvortil Dureel blev forment adgang, skønt Karl Gustav havde pålagt ham at redegøre udførligt for den svenske regerings fredelige hensigter ved denne lejlighed; den generelle fuldmagt for de igangværende dansk-svenske allianceforhandlinger, som den danske regering havde fordret, men som først nåede frem efter Odensemødet, anfører Pufendorff her som dokumentation for Karl Gustavs fredsvilje. Til gengæld ved han at berette meget udførligt og med megen dramatisk effekt for argumentationen på mødet for og imod krigen, og han kender tillige partiskellene i den danske regeringskreds; råderne Otte Krag, Iver Krabbe, Aksel Urup, Gunde Rosenkrans og „fremfor nogen“ Ulrik Christian Gyldenløve (der fremstilles som et uroligt brushoved) optræder som flertallets ihærdige talsmænd for krigen. Endelig antyder Pufendorff, at Frederik III i krigen og den rolle som øverstkommanderende, som han havde tiltænkt sig, så et middel på vejen mod den fyrsteabsolutisme, han senere nåede.⁵³⁾

Pufendorffs tendens er ganske elementær; men hans værk nåede i kraft af sit internationale renommé at øve en væsentlig indflydelse på eftertidens tolkning langt frem i tiden. Det er karak-

teristisk, at Ludvig Holberg – der dog forsøger at imødegå Pufendorff på hans egne præmisser – støtter sig til og øser af dennes efterretninger.⁵⁴) Pufendorffs fremstilling blev således nok normgivende, men den er fra informative synspunkter nu helt værdiløs, fordi vi kender hans kilde: Magnus Dureels relationer fra København, blot ordnet og systematiseret under hans egne hovedsynspunkter. På den anden side er det dog helt klart, at Odensemødet vakte international opsigt, og at samtidens europæiske korrespondenter tillagde det afgørende betydning for beslutningerne om krig eller fred.⁵⁵) Disse kildeefterretningers svaghed ligger blot i, at den danske regeringskreds var meget lidt meddelssom, og at korrespondenternes viden er andenhånds og på anselig afstand af beslutningsprocessens centrum. Paradoksalt nok gælder det samme i stor udstrækning også for Magnus Dureels depecher.

Undersøgelsen kunne da endelig også give anledning til meto- diske overvejelser over den kildemæssige vidneværdi af de svenske gesandtskabsrelationer og af de spionrapporter, der foreligger. Det ville være uforvarligt og i hvert fald forhastet at generalisere på det foreliggende grundlag; vi ved på anden måde, at danske regeringskredse – uvist dog hvem – med held har forsøgt at vildlede Magnus Dureel ved at spille ham forældede oplysninger om Danmarks økonomiske og sociale situation forud for krigen ihænde;⁵⁶) og vi ved også, at Dureel ved andre lejligheder har måttet bygge sine indberetninger på andenhåndsviden eller endda på rygter. Ved Vibeke Kruses død i foråret 1648 meddelte således Dureel med „ein fornehmer man von Copenhagen“ som hjemmelsmand, at det blev „vor gewis berichtet, das bereits alles angestellt gewesen, das Wibicke zum Spectacul⁵⁷) begraben werden sollte“, hvad kun Frederik III's personlige indgriben forhindrede.⁵⁸ Dureel fulgte begivenhederne på afstand fra Helsingør og kolporterede i denne sammenhæng næppe meget mere end ondsindede rygter.

Vurderingen af Dureels gesandtskabsrelationer må altså bl. a.

baseres på, at han befandt sig i potentielt fjendtligt land, og at hans adgang til informationer kunne være indirekte eller endda tvetydige og vildledende; dette gælder naturligvis ikke mindst de kritiske år 1655–57. Alligevel tyder meget på en ganske høj grad af effektivitet – og intelligens – i hans efterretningsvirksomhed i de kaotiske år forud for Karl Gustav-krigene. Han synes i afgørende situationer at have været ganske velunderrettet, men mange resultater og vurderinger – ofte nok korrekte – har han åbenbart måttet slutte sig til; i hvert fald vogtede han omhyggeligt kongens og de ledende danske politikeres færden, der i sig selv indeholdt et informationsmateriale af betydning. I mange henseender kender vi blot endnu ikke hans kilder og hans informationstjeneste,⁵⁹⁾ træk, som det er ubetinget nødvendigt at have viden om både af hensyn til vurderingen af vidneværdien af hans indberetninger og for bedømmelsen af deres mulige indflydelse på den politiske og militære beslutningsproces i Sverige eller i Karl Gustavs fellejr.

For Odensemødets vedkommende fremgår det af Dureels indberetninger helt klart, at hans rolle var iagttagerens; han fik ingen førstehånds informationer, men var henvist til at skaffe sig sin viden fra ofte åbenbart uindviede kilder, stunddom endda krydret af sangvinske tirader om Danmarks forestående militære succes.⁶⁰⁾ Egentlige meddelelser fra regeringskredsen fik han kun i begrænset omfang; den synes på dette punkt netop at have stillet ham en afgørelse af de sejsledne dansk-svenske allianceforhandlinger i udsigt efter Odensemødet, et moment, der naturligvis har bidraget til at skærpe hans vagtsomhed overfor den danske beslutningsproces og den secretesse, der omgav den: også han måtte under de givne forudsætninger komme til den konklusion, at Odensemødet ville have en helt afgørende betydning for beslutningen om krig eller fred.

Både hans officielle rapporter og hans private korrespondance præges af irritation over ikke at kunne nå til en afklaring af de svensk-danske allianceforhandlinger. Det er nok muligt, at Du-

reel har ret i, at den danske regering forsøgte at trainere forhandlingerne ved at forlange en mere generel fuldmagt for hans drøftelser og ved at bide sig fast i de – formentlige eller vitterlige – svenske krænkelser af Brømsebrotraktaten. Men lige så meget ret har Dureel formentlig i, at forhandlingerne blev ført i en atmosfære af dyb, gensidig mistillid. I denne sammenhæng bør man også nok være opmærksom på, at hans meddelelser i de officielle rapporter og i de private breve ikke er helt entydige; deres udformning kan have haft til hensigt at øve indflydelse på den svenske beslutningsproces.⁶¹⁾ Og ligeledes bør man nok have i erindring, at Dureel flere gange gjorde sig til talsmand for en hård og kategorisk kurs overfor sin modpart, formentlig bl. a. under indflydelse af de danske oprustningsbeslutninger, der måtte tolkes som mobiliseringsforanstaltninger i aggressivt øjemed. Umiddelbart forud for stændermødet i Odense skrev han til den svenske rigsmarsk, Gustav Horn, at det måske ville være bedst at stille den danske regering overfor et ultimatum, inden den nåede at ruste sig tilstrækkeligt.⁶²⁾ Karl X Gustav fastholdt, som den militære situation tilsagde ham, at allianceforhandlingerne måtte føres til den bitre ende, og gav Dureel den bredere fuldmagt, den danske regering havde fordret, men som han måske selv inderst inde ikke ønskede.⁶³⁾

Hvad endelig angår Jacob Haseberts spionrapport, synes undersøgelserne at kunne lade formode, at den må tilkendes højere vidneværdi, end man på forhånd ville være tilbøjelig til overfor en kilde af denne art. At Hasebert har kunnet færdes upåagtet i Odense, også selv om han netop dukkede op i forbindelse med stændermødet i februar 1659, ved vi; han tilhørte byens købmands-aristokrati og havde utvivlsomt de bedste muligheder for at samle informationer, i hvert fald i borgerlige kredse, uden nødvendigvis at vække opsigt. Hvor store dele af hans rapport, der beror på hans første nedskrivning efter kanslerens „oration“, og hvor meget der skyldes senere korrektioner efter samtale med andre vidner, lader sig naturligvis ikke udrede. Men hans rapport rum-

mer en systematisk og bevidst bearbejdelse af informationsmaterialet og hans fremstilling indeholder en tendens, som dels beror på, at han fik sin løn for at varetage Sveriges potentielle interesser, dels på, at han psykologisk har ladet sig influere af den kritiske situation. Disse momenter strejfer han jo iøvrigt selv afslutningsvis i sin rapport ved at bedyre sin absolutte loyalitet. I andre henseender må hans informationer øjensynligt bero på rygtedannelse under stændermødet i Odense, men hvad angår mødets centrale, offentlige begivenhed, kanslerens fremlæggelse af regeringens overvejelser og program, synes han efter alt at dømme bag rapportens tendentiøse islæt at have refereret talen korrekt – og Sehested bevidst at have fraveget sit koncept, formodentlig for at undgå uhensigtsmæssige reaktioner hos de tilstedeværende stænderdeputerede og unødvendige provokationer over for de fremmede iagttagere, der vagtsomt fulgte mødet.

Beslutningsproces, nyhedsformidling, propaganda og historiskrivning følger sig således som komponenter ind i et mønster, der fremdeles kan gøre krav på kritisk udforskning. Atter ligger der her opgaver, som endnu afventer moderne undersøgelser og løsninger. Det turde være helt indlysende, at rekonstruktionen af begivenhedsforløbet forud for, under og efter stændermødet i Odense kun lader sig bygge op på grundlag af det samtidige akt- og brevmateriale; de bevarede akter fra mødet har kun en begrænset rækkevidde, men det er dog bemærkelsesværdigt, at den danske regering efter stændermødet var i stand til at formulere sine principielle forhandlingspositioner overfor Dureel i et meget kategorisk allianceudkast, som netop fastholder de danske balance- og sikkerhedsproblemer i Østersøområdet meget klart og egentlig ganske præcist.⁶⁴) Beretningsmaterialet rejser derimod særproblemer; det har, hvad angår Jacob Haseberts rapport vist sig åbenbart at indeholde efterretninger, som efter en kritisk vurdering er værdifulde; men som helhed ligger betydningen af både den svenske residents indberetninger og de samtidige iagttageres rapporter først og fremmest i den indflydelse, de kom til

at øve på den politiske beslutningsproces og på den internationale opinion.

Noter:

1. Se f. eks. senest Eva Österberg, Gränsbygd under krig. Ekonomiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget. Bibliotheca historica Lundensis 26, Lund 1971.
2. Jf. sammenfattende Sv. A. Nilsson i sammes, H. Landberg, L. Ekholm og R. Nordlund, Det kontinentale krigets økonomi. Studier i krigsfinansiering under svensk stormagtstid, Studia historica Upsaliensia XXXVI, Upps. 1971, s. 455–79, specielt s. 464 ff. med den der anførte litteratur; R. Torstendahl, Svensk krigsforsörjning och underhållstjänst i Danmark 1657–1660, Carl X Gustav-studier I, red. av. A. Stade, Sthlm. 1965, s. 399–441. – Om den wallensteinske organisation, se M. Ritter, Das Kontributions-system Wallensteins, Historische Zeitschrift 90, Mnch. 1903, s. 193–249, specielt s. 211 ff., 229 ff.
3. Jf. G. Franz, Der dreissigjährige Krieg und das deutsche Volk, Quellen und Darstellungen zur Agrargeschichte VII, 3. Aufl. Stuttg. 1961; R. Ergang, The Myth of the all-destructive Fury of the Thirty Years War, Pocomona Pines 1956.
4. H. de Terlon t. kardinal Mazarin 1658 8(18)/8, Scandia II, Lund 1929, s. 291–93.
5. Aa. Fasmer Blomberg, Fyns vilkår under svenskekrigene 1657–1660, Odense University Studies in History and Social Sciences 11, Odense 1973. – Afhandlingen udspringer af mit arbejde med den anden officielle opposition ved disputatsforsvaret på Odense universitet 1973 31. august.
6. Jf. landsarkivar, dr. Anne Risings og min anmeldelse, henholdsvis Historie X, Århus 1972–73, s. 489–98 og Hist. tidsskr. 74, Kbh. 1974.
7. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 564. – Kursiveringen er min.
8. J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, Kbh. 1894 (optrykt 1969), s. 228–61, specielt s. 253 f.; samme i Danmarks Riges Historie IV, Kbh. 1896–1902, s. 378–80.
9. Aa. F. Blomberg, anf. arb., specielt konklusionen s. 542 ff. – Af svenske arbejder tænker jeg bl. a. på B. Kentrschynskyj, Karl X Gustav inför krisen i öster 1654–55, Karolinska förbundets årsbok 1956, s. 8–140; H. Landberg, Decemberrådslagen 1654. Karl X Gustav, rådet och rustningsfrågan, sst. 1968, s. 44–68.
10. H. Koht, Inn i einveldet 1657–1661. Kriseår i norsk historia, Oslo 1960, s. 64 ff.
11. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 11 og oftere.
12. Jus feziale armatae Daniae, M. C. Londorph, Acta Publica VIII, Frankf. 1670, s. 63 ff.; G. Rosenkrans, En patriotis trohiertige erindring til sit fæderneslands trohiertige indbyggere, Kjbh. 1657, bl. Aij verso; jf. Å. Lindqvist, Politiska förbindelser mellan Sverige och Danmark 1648–1655, Lund 1944, s. 242–63; jf. også Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 35.
13. J. A. Fridericia, Adelsvældens sidste Dage, s. 243. Indkaldelsen af stæn-

- dermødet er udstedt 1. jan. 1657, dagen efter at rigsrådet havde afgivet sit votum. Den betoner de forsvarspolitiske motiver meget stærkt; RA. D. kanc. B 57. Sjællandske tegnelse 1657 1. jan.
14. Jf. W. Naudé, Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. bis 18. Jahrhundert, Acta Borussica, Die einzelnen Gebiete der Verwaltung I, Bln. 1986, s. 323 ff., 363 ff.; E. Ladewig Petersen, The Crisis of the Danish Nobility 1580–1660, Odense 1967, s. 30. – I efteråret 1656 bemærker Karl Gustav, at Christian IV i 1628 havde accepteret de svenske licenter i Preussen og endda havde lovet at støtte Gustav II Adolf.
  15. Dureel t. Karl Gustav Kbh. 1656 18/8 og 8/9; Samlinger til Danmarks historie under Kong Frederik den Tredies Regiering af udenlandske Archiver, udg. af P. W. Becker, bd. I, Kjbh. 1847, s. 70 og 73.
  16. Gunnar Olsen i Hist. tidsskr. 10. r. VI, Kbh. 1942–44, s. 458 og 478 f.
  17. Således Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 9 og oftere.
  18. Jf. f. eks. allerede regeringens instruks for Ove Juell 1656 23/2; Becker, anf. udg. II, s. 445 f.
  19. J. A. Fridericia, anf. arb., s. 228 ff.; Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 16 ff. – Dr. Blombergs fremstilling er dog noget glidende, hvad angår spørgsmålet, om van Beuningen har overskredet sin kompetence eller ikke. Pointen ligger formentlig i, at de Witt ønskede en stabil, dualistisk magtbalance i Østersøen og ikke én dominerende magt, hvorimod van Beuningens mål var en ensidig dansk-nederlandsk forbindelse; jf. N. Japikse, Johann de Witt, Lpz. 1917, s. 119 ff.
  20. Da. Mag. 3. r. IV, Kjbh. 1854, s. 273 og 291, Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 15 og 19.
  21. Da. Mag. 3. r. IV, s. 295 f.
  22. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 22 ff., jf. K. C. Rockstroh i Hist. tidsskr. 7. r. VI, Kbh. 1905–06, s. 380 ff.
  23. Jf. J. A. Fridericia, anf. arb., s. 238 ff.; Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 20, 26 f. og 53 f.
  24. Sst., s. 28 ff., 32–35.
  25. Haseberts rapport og hans referat af kanslerens 'oration' er trykt af P. W. Becker, anf. udg. I, s. 166–70; kanslerens koncept, som kendes i Langebeks afskrift fra det tabte Rosenholmarkiv, sst. I, s. 447 f.; Nyt hist. tidsskr. I, 1847, s. 462–64. At dr. Blomberg har kendt begge versioner fremgår af note 17 s. 586.
  26. Jf. Sv. Larsen, Studier over det fynske rådsaristokrati i det 17.'de århundrede II, Odense 1965, s. 71–74; Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 31.
  27. Bemærkelsesværdigt nok stemmer talens sluteffekt ordret overens i begge versioner; der foreligger ellers ingen verbaloverensstemmelse eller andre kriterier, der kunne sandsynliggøre, at Hasebert direkte øser af kanslerens manuskript.
  28. Jf. P. W. Beckers konjektur, anf. udg. I, s. 169.
  29. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 30 f.
  30. Både Haseberts referat og kanslerens koncept er iøvrigt enige om, at talen har fremhævet adclens offervilje på forhånd meget stærkt, i sig selv et tendentiøst træk, der formentlig skulle stimulere de andre stænder; det

- samme træk optræder iøvrigt også hos Rosenkrans. Ved adelens offervilje sigtes der til dens frivillige lån og forstrækninger i august 1656; jf. Da. Mag. 3. r. IV, s. 277 f.
31. Sst., s. 300 f.; jf. også rigsrådets udførlige 'concilium om rigens armatur', P. W. Becker, anf. udg. I, s. 145–51.
  32. Jf. J. A. Fridericia, anf. arb., s. 246 f.
  33. Teksten har 'men'; jf. Becker, anf. udg. I, s. 168.
  34. Dureel t. Karl Gustav, Kbh. 1657 21/2 og 28/2; sst. I, s. 163 og 165 f. – Dureel synes dog forud for Odensemødet at have haft lidt vanskeligt ved at se noget mønster i de danske krigsforberedelser; gjaldt angrebet Hamburg, dækker det efter hans mening kun kongens interesser, hans kontrol med hærens 'devotion' og hans forsøg på at „gøre sig mere konsiderabel hos adelen“. I rapporten ugedagen senere synes han at være stærkere influeret af Haseberts strategiske overvejelser.
  35. Gunde Rosenkrans, anf. arb., bl. A iiij verso. – Rosenkrans er meget vel klar over, at krigen i værste fald kan resultere i besættelse og ødelæggelse, men nærer en næsten grundtvigsk tillid til, at dansk mandmod kan opveje svenskernes talstyrke. Men også han finder det berettiget – her i agitatorisk form – at komme fjenden i forkøbet, når det gjaldt landets frihed og nødværge mod 'svensk trældom'; men det kan nok have sin interesse også at hæfte sig ved hans betoning af, at svenskekongen i de erobrede områder for værre frem mod adelen og dens privilegier end 'tyrken, der tørster efter kristenblod'; jf. iøvnr. Chr. Molbech i Nyt hist. tidsskr. III, 1850, s. 345 ff.; Chr. Bruun, Gunde Rosenkrans, Kjbh. 1882, s. 20–22; jf. også Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 37.
  36. Ove Juels dagbog 1657 13/2; Hist. tidsskr. 3. r. III, 1862–64, s. 555 f. – Af indre kriterier fremgår det, at dagbogen sandsynligvis først er nedfældet – eller i hvert fald revideret – efter krigen og derfor snarest har memoirekarakter; jf. f. eks. notitserne s. 554 og 557 om hans rejser og om et godskøb.
  37. Ditlev Ahlefeldts Erindringer 1617–1660, udg. af L. Bobé, Kbh. 1922, s. 163 f., 170, 173 ff. og 176 f.; jf. K.-E. Frandsen i Hist. tidsskr. 12. r. VI, 1972–73, s. 346 f.; jf. også Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 60.
  38. Sst., s. 33 f. og 56–62.
  39. Jf. sst., s. 62, 66 og 124 f.
  40. P. W. Becker, anf. udg. I, s. 167.
  41. Men fortsat begrundet i tidens almene statsræson, den høje vurdering af statens internationale prestige og dens materielle styrke og af, at indbyggernes velfærd først og fremmest tjener disse formål. I øvrigt synes der at have bestået nuancer i regeringskredsens motivering.
  42. Da. Mag. 3. r. IV, s. 302 f.
  43. Jf. min anmeldelse i Hist. tidsskr. 74.
  44. Gunde Rosenkrans, anf. arb., bl. B i verso, jf. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 62 f.
  45. Sst., s. 55 og 62–64.
  46. Sst., s. 56 ff.
  47. Jf. ovfr. s. 15 med henvisningerne i note 6.

48. Aa. F. Blomberg, anf. arb., s. 543 f.
49. Det første svenske manifest er trykt i Londorph, anf. udg. VIII, s. 81 ff.
50. Sådanne pamfletter foreligger f. eks. i samlingerne i Bibliothèque nationale (Paris) nr. M 6886–89, 6892, 6895–96 og 7618.
51. Jf. dog ovfr. s. 16 med note 12.
52. Sam. v. Pufendorff, De rebus a Carolo Gustavo, Sueciae rege, gestis commentariorum libri septem, Nürnberg 1696, s. 311–22.
53. Sst., s. 319–21. Pufendorffs redegørelse for partidelingen og argumentationen for og imod krigen er hentet fra Dureels memorial til det svenske rigsråd 1656 31/12 og hans depeche 1657 21/2; Becker, anf. udg. I, s. 139–42 og 163.
54. Ludvig Holberg, Danmarks Riges Historie, ny udg. v. F. L. Liebenberg, III, Kjbh. 1856, s. 147–49. Holbergs skildring af de to rigers ressourcer ved krigsudbruddet hviler ligeledes på Pufendorffs efterretninger. Jf. iøvrigt endnu R. Nyerup, Efterretninger om Kong Frederik III, Kjbh. 1817, s. 28 f. – Chr. Molbech gjorde sig derimod vistnok for første gang fri af Pufendorffs autoritet og byggede på dennes kilder, Dureels rapporter; Nyt hist. tidsskr. III, s. 328–38.
55. Jf. f. eks. de engelske agentberetninger i Ths. Birch, A Collection of State Papers of John Thurloe VI, London 1742, s. 6, 21, 23, 25 f., 34 ff., 41, 46 f., 50 f., 54 f., 60 f., 66, 72 ff. og 95.
56. J. A. Fridericia i Hist. tidsskr. 6. r. II, 1889–90, s. 471–73.
57. Dvs.: til offentlig beskuelse.
58. Dureel t. den svenske regering, Helsingør 1648 5/5; Kgl. Bibl. C. F. Allens samlinger, afd. I nr. 18a; E. Ladewig Petersen, Historiske tekster til brug for undervisningen i historieforskningens metodelære, Kbh. 1972, s. 21 f.
59. Visse sider af dette spørgsmål behandles løbende for perioden før 1655 af Å. Lindqvist, anf. arb., passim; jf. også Molbech, anf. arb., s. 333 f. – J. L. Carlbom, Magnus Dureels negotiation i Köpenhamn 1655–57, Gbg. 1901 accepterer derimod ukritisk Dureels relationer for deres pålydende værdi. – Jf. iøvrigt også L. Tandrup, Svensk agent ved Sundet. Toldkommissær og agent Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621–1626, Skrifter udg. af Jydsk selskab for historie 26, Århus 1971, s. 54 ff. og 68 ff.
60. F. eks. Dureels depecher 1657 18/2, 21/2, 28/2 og 7/3; Becker, anf. udg. I, s. 161 f., 163, 165 og 171 f.
61. Jf. Dureels depecher sammenholdt med hans breve til Erik Stenbock og Gustav Horn 1657 22/1, 27/1, 5/2 og 19/2; C. C. Giörwell, Nye svenska bibliotheket II, Sthlm. 1763, s. 186–89, 443–48 og 622–24.
62. Dureels rapporter 1657 14/2, 18/2 og 25/2; samme t. Gustav Horn 1657 19/2; Becker, anf. udg. I, s. 160, 161 f., 165; Giörwell, anf. udg. II, s. 188 f. – Det er netop på dette punkt uheldigt og inkonsekvent, at Carlbom (anf. arb., s. 205 med note 1) ikke drager konsekvenserne af denne iagttagelse.
63. Sst., s. 184 f.
64. Traktatudkastet er trykt sst., s. 220–22.